

Հ. Հ. Մկրտչյան

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԻ ԵՎ ՆՐԱ ՇՐՋԱԿԱՅՔԻ ԾԱՌԱՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ  
 ՄՇԱԿՄԱՆ, ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏԱՓԱՏՏԱՆՈՒՄ, ԴԱՇՏԱՊԱՇՏՊԱՆ  
 ԱՆՏԱՌԱՇԵՐՏԵՐԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ԵՎ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ  
 ԿԱՆԱԶԱԶԱՐԴՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հայաստանի տարրերը գոնաներում դաշտապաշտպան տնտառաչերների «սեղծման» և բնակավայրերի կանաչադարձման համար խոշոր նշանակություն ունի ծառաթփային տեսակների ընտրությունը։ Այդ մեծ ու կարևոր խոշոր դիրք լուծելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է ուսումնասիրել տարրերը գոնաներում տարածված, վաղ ժամանակներից ժողովրդի կողմից ակիմասիդացիայի կամ օդընտելացման ենթարկված ծառատեսակները, որովհետև [1] այժայ վայրի հողա-կլիմայական պայմաններին համապատասխան տնկիներ կարելի է ստանալ միայն այն սերմերից, որոնք համաքված են իրենց անմիջական շրջաններից, կամ այնպիսի տեղերից, որոնք նույնպիսի հողա-կլիմայական պայմաններ ունեն։ Այդ նպատակով մենք ուսումնասիրել ենք Շիրակի լեռնատափաստանում, մասնավորապես Լենինական քաղաքում ու նրա շրջակայքում աճող ծառատեսակները։

Շիրակի լեռնատափաստանը գտնվում է ծովի մակերևույթից 1300 — 1400 մ բարձրություն վրա և բնութագրվում է ցուրտ, մեղմ ու խոնավ կլիմայով։ Տարեկան միջին ջերմությունը 6—8° է, իսկ վեգետացիոն շրջանում 16°։ Ամենատաք շրջանը հուլիս — օգոստոս ամիսներն են, երբ միջին ջերմությունը հասնում է 21,20°-ի, իսկ ամենացուրտը՝ հունվար — փետրվար, երբ ջերմությունն ընկնում է մինչև 9°։

Տարվա ընթացքում Գ-ից ցածր աստիճան ունեցող օրերի թիվը 120 է։ Վեգետացիոն շրջանը կարճատև է, տաքերն ուշ են սկսվում, իսկ ցրտերը՝ շուտ։ Հոկտեմբեր [2] հիմնականում ձկնափորվել են սև և կարմիր սպառնային լավաների հողմահարման հետևանքով տաքացած մայրական տեսակների վրա։ Օրգանական նյութերով սնված հողի հզորությունը 30—37 սմ է, իսկ առանձին դեպքերում հասնում է մեկ մետրի։

Ջրային սևուրունների հիմնական սղբյուրը հանդիսանում է Ախուրյան (Արփաչայ) գետը, որը սուղում է Շիրակի դաշտը։ Կան նաև մի շարք գետակներ, որոնք զոյանում են Արաքյազ և մյուս լեռների սառձաններում կղած անձրևի ու ձյան ջրերից և թափվում Ախուրյանի մեջ։

Այդ բոլորը, ինչպես և վեգետացիոն շրջանի կարճատևությունը, ցածր ջերմաստիճանը, զառանգ, երկարատև ձմեռը, ցուրտ և սեղծ քամիները — համեմատած Արարատյան դաշտավայրի, նախալեռնային և տնտառային վայրերի հետ, Լենինականի տափաստանում հաճախ դժվարացնում են ծառաթփային տեսակների աճն ու զարգացումը, բայց երբեք չեն բացառում նրանց մասսայական մշակումը։

Ճափաստանի բնակավայրերում, բացի Լենինականից, ծառաբույսերի տնկումը չափաքանակով է և նրանց ասորտիմենտը ծայրահեղ աղքատ Համարյա բոլոր բնակավայրերում հանդիպում է քիչ թվով դեկորատիվ ծառատեսակներ, որոնք 40—50-ից ավելի տարիք ունենւմ Այդպիսի տեսակների թվին են պատկանում՝ սւռենին, բարդին և այլն:

Լենինականի լեռնա-տափաստանը հայտնի է իջ. տափաստանային, ալպյան ու սուբալպյան բուսականությամբ, որոնք զստավորված են սվեյի բարձր գոտիներում: Բնական անտառատեսակները հատուկ են և շատ աննշան տեղ են զբաղում: Այստեղ անտառաբուծությունն արտադրական մասշտաբով չի կիրառվել: Մինչև հիմա հայտնի է միայն քաղաքի հյուսիսային կողմում գտնվող տեքստիլ զործարանի անտառաշերտը, որը հիմնադրվել է 1937—1938 թվերին Ջաջուրի լեռներից փոքր ցուրտ քամիներից քաղաքը պաշտպանելու համար: Անտառաշերտը հիմնադրվելուց հետո բույսերի նկատմամբ հոգատար խնամք չկատարվելուց հետևանքով ծառաբույսերի աճն ու զարգացումն այնչէ, ինչ որ կարելի էր սպասել:

Ճափաստանում պտղատու բույսերի մշակությունը մասաբ է զործել միայն վերջին շրջանում: Ակադեմիայի պտղաբուծական ինստիտուտի Լենինականի գննող կայանի փորձնական ագխատանքների շնորհիվ, այժմ տափաստանի կոլտնտեսները մեծ մասշտաբով պտղատու այգիներ են տնկում:

Բնակավայրերի, ստանձնապես Լենինական քաղաքի և նրա շրջակայքի, ծառատեսակների զոլայի մասը տնկվել է 1929—30 թվերին, որը մեծ ծավալ է ստացել՝ 1938—40 թվականներին և վերջին տարիների բնթույքում:

Մասաթվային տեսակների ուսումնասիրություններ կատարելիս հաշվի ենք առել նրանց բարձրությունը, տարեկան աճը, մշակման եղանակը (ջրովի, անջրովի), չորադիմացկունություններ, ջրաաղիմացկունություններ, դեկորատիվություններ և վերջապես այն՝ թե ավելի ծառատեսակը որտեղ և ինչ չափով կարող է ոգտակար լինել—կանաչապուրդման կամ անտառաշերտերի ստեղծման համար:

Լենինականում հին պուրկերից հայտնի են միայն քաղաքային և երկաթգծի այգիները, որոնք տնկվել են երկաթուղու կառուցումից հետո, այսինքն 1900—1901 թվականներին, այն ժամանակ, երբ հնարավոր է պարձել Խուսաստանի տարրեր վայրերից և Սարիգամիշից փոխադրել որոշ ծառատեսակներ, ինչպիսիք են սաճին և եղենին, հատկապես վերջինիս արծաթափայլ տերևներ ունեցող այրատեսակը, որը հայաստանում քիչ է տարածված, կա միայն մի քանի տեղ և շատ փոքր հասակ ունի:

Ասումնասիրություն բնթույքում Լենինականում և նրա շրջակայքում մեր կողմից հաշվի են առնվել 30-ից ավելի ծառեր և թփերի տեսակներ: Այդ տեսակների մեծ մասը ստացվել է հյուսիսային Գովկասից, հատկապես Գլախիպուրսկից, որի հողա-կլիմայական պայմանները մոտենում են Լենինականի և նրա շրջակայքի հողակլիմայական պայմաններին: Մեր կարծիքով հիմնական պատճառներից մեկն էլ դա է, որ բերված ծառատեսակները հարմարվել են նոր պայմաններին և նրանց մեծ մասը լավ աճ ունի, նկատելի է նաև այն, որ Լենինականում, ինչպես և սարքոջ տափաստանում՝ վեցերորդին շրջանի կարծություն ու ջերմային ֆակտորները

թույլ ազդեցության հետեանքով, օտարերկրյա շատ ծառատեսակների վայտանյութը չի հասնում և ցրտահարվում է, իսկ արմատների աճն անհանգիստ է լինում:

Լենինականում (Լենինի տնիքի ալպի, Դորկա և այլն), ինչպես և Երասխայի մյուս քաղաքներում և շրջանային կենտրոններում ծառերի տնկումները կատարվել են և մինչև օրս էլ կատարվում են միայն, այսինքն նրանք անտառապարտեզային բնույթ ունեն, ներկայացնում են զանազան ծառերի և թփերի խիտ խառնուրդ, և ճիշտ չեն պահանջում շատակցությունների կամ կամորենացիաների ժամանակ հաշվի չեն առնում առանձին տեսակների բիրտղիական հատկությունները: Օրինակ՝ յուսահեր ոսձին հաճախ տնկվում է արագ աճ ունեցող սաղարթավոր ծառերի ևս (բարդի, սպիտակ աղացիա, թխկենի, հալկենի): Դրա հետեանքը լինում է այն, որ ոսձին որոշ ժամանակից հետո դուրս է գալիս մշակութային շրջանից: Այդ հանգամանքը նկատի առնելով շատերը կարծում են, թե սոձին Լենինականի պայմանների համար ձեռնադրված է:

Շուտյաժ ալպ քաղաքական կողմերին, Լենինականի և նրա շրջակայքի պարտեզները, ինչպես և Երասխային դաշտապաշտպան անտառաշերտերը վերջին շրջանում դարձել են յուրահատուկ փորձադաշտեր:

Լենինական քաղաքի հյուսիսային մասում վարելահողը 30—40 սմ խորություն ունի. Դրան հերթադառնում է 1,5 մետր ավազային շերտը, իսկ վերջինիս՝ 7 մետր հաստությամբ տուֆը, որը ծառատեսակների արմատային սխտեմի համար անանցանելի է: Այս մասում, ինչպես և անկողնի, ամբողջ ձմեռվա ընթացքում բույսերը ենթարկվում են Ձախտի լեռներից փչող չոր ու տական քամիների ազդեցությանը, մի երևույթ, որը քաղաքի հարավային մասում, ստանձնապես Չերքեզ ձորի շրջակայքում քիչ է նկատվում: Այստեղ, հյուսիսային մասի համեմատությամբ, ծառերը և թփերն աճում են 25—30 մետր, ավելի ցածր ու քամիներից քիչ թե շատ պաշտպանված տեղերում: Այս մասում տեղափոխված է Լենինականի և Ախուրյանի շրջանի զեկորատիվ պարտեզների ու պտղատու այգիների մեծ մասը: Այստեղ մշակվող ծառերն ու թփերն իրենց սոձի ու դարգացման տեսակետից հետ չեն մնում Արարատյան դաշտում, առանձնապես երևանում ու նրա շրջակայքում առողջ ծառափայտի տեսակներից: Հիմնականում մշակվում են ալպիսի ծառատեսակներ (բարդի, թխկի, հալկի, աղացիա, թեղի և այլն), որոնք մեծ չափով տարածված են Արարատյան դաշտում և նրա հորեան շրջաններում: Սառիին պատում աճող ծառատեսակների հետ համեմատած, Լենինականում և նրա շրջակայքում ծառերի և թփերի ծաղկումը 15—20 օրով ուշ է սկսվում, իսկ տեղեակափոխ հալկայան ժամանակով շուտ է կատարվում:

Լենինական քաղաքի հողա-կլիմայական պայմանները յուրահատուկ են իր շրջակա բնության շողա-կլիմայական պայմաններին: Այդ իսկ տեսակետից այստեղ աճող ծառատեսակները, որոնք վաղ ժամանակներից օգտակար են ենթարկվել, միանգամայն օգտակար են ու միայն տեղի պարտեզների, այլև հարեան վայրերի պարտեզային շինարարության ու դաշտապաշտպան անտառաշերտերի հիմնադրման համար:

Լենինականում (երկաթվադի ալպի) մշտադալար ծառատեսակներից, 1900—1901 թվերից սկսած, աճում են՝ սոձի (*pinus hamata* (steven.) D. Sosn.)

ստորոտական եղևնի (*Picea orientalis* (L.) Link) և արծաթափայլ եղևնի (*Picea Punges* Eng. v. *glauca*).

Սոճին 17,5 սմ տրամադժով, 19 մետր բարձրություն ունեցող ծառ է։ Նրա տարեկան միջին աճը 10—15 տարիների ընթացքում հասնում է 20—25 սմ, ներկայումս լենինականում և նրա շրջակայքում մեր տեղական սոճին նույնպիսի տեսակ է։ Նրա նեղ միաժամանակ անհրաժեշտ է մշակել ռուսական (*Pinus Silvestris* L.) և Ղրիմի (*Pinus Pallasiana* Lamb.) սոճիները, ինչպես նաև փորձարկել մի շարք այլ տեսակներ, որոնք այստեղ չեն փորձարկված։

Լենինականում սոճին հաճախ փչանում է վառ խնամքի հետևանքով։ Սոճին, ինչպես և մյուս մշտադալար տեսակները, որպես կանոն, մեկ վայրից մյուսը փոխադրվում են կոմերով։ Երբ սոճին վառ կոմով է փոխադրվում և նրա նկատմամբ լավ խնամք չի տարվում, կամ արձատների (4) վրա մի կտրիզը թույլ է դարձացած, և հողն էլ աղքատ է, գուրկ է սունկերից, տպա նա ոչնչանում է առաջին իսկ տարում, կամ մի քանի տարի անց։ Ներկայումս լենինականի և Երևանի ու նրա շրջակայքում եղած մեծատարիք սոճիների ոչնչացման հիմնական պատճառը մենք համարում ենք հողի աղքատությունը և նրա մեջ եղած սոճու աճին նպաստող սունկերի պակասությունը։ Մշտադալար տեսակներից միայն սոճին է, որ մեկ մաս աճում է ամենուրեք։ Արհեստական տնկարաններում եղած սոճիների փչացումը կանխելու համար նրանց արձատները պետք է վարակել սոճուտից բերված հողով։

Անտառաբուծական միջոցառումները ճիշտ կիրառելու դեպքում սոճին արժեքավոր մշակույթ կդառնա ոչ միայն լենինականի բարձրավանդակում, այլև սեպուրիկայի մյուս գոտիներում։ Նրա կարիքը դաշտապաշտպան անառաշերտերի ստեղծման և բնակելի վայրերի կանաչապարզման համար չափազանց մեծ է։

Եղևնին 18—20 մետր բարձրության հասնող, 19 սմ տրամագիծ ունեցող ծառ է։ Այստեղ եղևնին շատ լավ է աճում, քակայն փշատերևը խիտ է, ինչպես լինում են Սոփեական Միության հյուսիսային վայրերում։ Եղևնիներից համեմատաբար լավ են աճում սափորական և արծաթափայլ տեսակները, որոնց տարեկան աճը հասնում է 25—30 սմ-ի։

Պտրտեղային շինարարության համար եղևնին ամենալավագույն զեկորատիվ ծառերից մեկն է։ Չնայած դրան, ինչպես լենինականում, այնպես և մյուս վայրերում, եղևնիները շատ քիչ են տարածված։ Նրա հիմնական պատճառը եղևնու դանդաղ աճն է։

Մշտադալար ծառաբույսերից իր այլատեսակներով շատ տարածված է ու լավ է աճում արևելյան տույան (*Thuja orientalis* (L.) Endl.)։

Պաղարկավոր ծառատեսակները համեմատաբար սովորյալ շատ են տարածված։

Լենինականի և Ախուրյանի շրջանի համարյա բոլոր պարտեզներում, այգիներում և փողոցներում աճում են թխկենու՝ սրտտերև (*Acer platanoides* L.), դաշտային (*Acer campestre* L.), թաթարական (*Acer tataricum* L.), և հայկապետի (*Acer Negundo* L.) տեսակները։ Վերջին տեսակը բոլորից շատ է տարածված։ Նրա մեկ տարեկան ճյուղերն ուժեղ ցրտերից երբեմն տուժում են։ Նույնը պետք է ասել նաև թաթարական թխկենու վերտերք-

յալ, բայց վերջինս որպես չորացիմացկուն, նպատակահարմար է ավելի տաք վայրերի համար: Մնացած տեսակները, այսինքն տառջին երկուսը գրտերից բոլորովին չեն տուժում:

Թխկենիների տարեկան միջին աճը 6—10 սմ է, երանք առատ պրու-ղակալում ու սերմ են տալիս, լավ են պղտմ և նորմալ բարձրություն ու-նեն, ինչպես իրենց հայրենիքում:

Լենինականի բարձրալճանդակի անտառադման և բնակավայրերի կա-նաչազարդման համար թխկենիները չաա կարևոր տեսակներ են:

Սպիտակ ակացիան (*Robinia Pseudoacacia* L.) Լենինականում և Նրա շրջակայքում չաա լավ օգրնտեկացման է ենթարկվել: Այժմ նա բնակա-վայրերի պարտեզներում և նաև ստեղծված անտառաշերտերում ամենից չաա մշակվող տեսակներից մեկն է: Ակացիայի հին կամ մեծահասակ ծա-ռերը, որոնք մեծ քանակությամբ հանդիպում են նաև Սրենանից—Լենի-նական տանող երկաթգծի կայարաններում (Արագածից մինչև Լենինա-կան) և չրջակա գյուղերում, անջրդի պայմաններում, 13 մետր և ավելի բարձրություն ունեն: Ամեն տարի առատ ծաղկում ու սերմ են տալիս: Ծաղկում են մայիսի վերջերին կամ հունիսի սկզբներին, 15—20 օր ուշ, քան Արարատյան դաշտում: Ակացիայի տարեկան միջին աճը 10—15 սմ է: Հաճախ Նրա փոքրահասակ երբեմն էլ մեծահասակ ծառերի մեկ տարե-կան ճյուղերը ցրտից տուժում են: Չնայած դրան, տափաստանի բնակա-վայրերի կանաչազարդման, առանձնապես անտառաշերտերի ստեղծման համար, ակացիան որպես արագ աճող ծառատեսակ անփոխարինելի է: մա-նավանդ որ չաա ծառարույտերի համեմատությամբ նա չորացիմացկուն է: Բացի սպիտակ ակացիայից Լենինականի պարտեզներում, իսկ ամենից չաա 16-րդ փողոցի վրա, հանդիպում է վարդագույն ակացիա (*Robinia viscosa* Vent.): Դա 8—12 տարեկան և 6—7 մետր բարձրություն ունեցող ծառ է: Ծաղկում և սերմ է տալիս: Սպիտակ ակացիայի նման ցրտից տու-ժում են սրա միայն մեկ տարեկան ճյուղերը: Շատ ղեկորատիվ է, առանձ-նապես պիտանի է պարտեզային շինարարությոն համար: Այստեղ լավ է աճում նաև լալկան ակացիան:

Հացենիներից շատ տարածված են՝ սոփորական (*Fraxinus excelsior* L.), և պենսիլվանիական (*Fraxinus Pennsylvanica*) տեսակները: Ուսողման գեպքում այդ տեսակները միանման աճ են տալիս (0,6—0,8 սմ): Ջրի պակասություն ղեպքում վերջին տեսակը վատ է զգում: Լավ մշակված ծառերը չաա փար-թամ պտակ ունեն, ինչպես իրենց հայրենիքում: Երկուսն էլ քաղաքի կանա-չազարդման մեջ, ինչպես և անտառաշերտերում լիովին արդարացնում են: Պուրակներում (Գորկա, Լենինի անվան պարկ) հանդիպում է հացենու լալ-կան ձևը, որը բացառապես ղեկորատիվ նշանակությոն ունի:

Որգածն բարդենու (*P. italica* (bur) Moench.) հին ծառերը 30 մետ-րից ավելի բարձրությոն ունեն: Երիտասարդ ծառերը տարեկան տալիս են՝ 1—1,5 մետր աճ: Ուժեղ ցրտից սրա բնի կեղեր ճաքվում է, որը վատ է անդրադառնում Նրա հետագա աճի վրա: Ամենից չաա տարածված են բարդենու սպիտակ (*Populus alba* L.) կանադական (*P. canadensis* Moench.) և բալզամյան (*Populus Candicans* Arit.) տեսակները: Իրանք 20—25 մետր բարձրության հասնող 17 սմ տրամագիծ ունեցող ծառեր են:

Ջինական բարյին (*Populus Simonii* Carr.), որը այստեղ տարածված

է, բարձր ծառ չէ, տարեկան աճը 50—70 սմ է, բայց որոշ ժամանակից չեռու պակասում է. Մեծահասակ ծառեր չկան:

Չինական բարդենու ամենամեծ առավելությունն այն է, որ բողբոջները բացվում են պարնան ցրտերից չեռու, իսկ տերևաթափը կատարվում է նախքան աշնան ցրտերի ընկնելը: Բիոլոգիական այդ հատկությունների շնորհիվ նա չատ լավ հարմարվել է Լենինականի ասփոստանի կարճ փոփոխություն չըջանին:

Քիչ թվով հանդիպում են (կայարանի այգի) նաև *Populus hybrida* M. B. և *Populus tataricum* տեսակները: Լենինական քաղաքում և ասփոստանի մոտ քնակավայրերում բարդիները լավ են աճում և ամենից շատ տարածված ու արագ աճ ունեցող ծառատեսակներ են: Այստեղ, Լենինականի բարձրավանդակում, բարդիների աճման համար պայմանները շատ նպաստավոր են: Այդ պատճառով էլ անհրաժեշտ է մշակվող տեսակների ասորտիմենտը ընդարձակել:

Նշված բոլոր տեսակներն էլ բացի ղեկորատիվությունից պիտանի են նաև դաշտապաշտպան անտառաշերտերի համար. սակայն ավելի քան պիտանի են կանադական, բալղամյան, սպիտակ, և չինական բարդիները, որոնք մյուսների համեմատությամբ արագ աճ ունենալով հանդերձ, ավելի ցրտացիմացկուն են:

Ալյիտակ բրեժի (Morus alba L.) հատ ու կենտ հանդիպում է կայարանի, Մերկուրովի և ուրիշների այգիներում: Ամենից շատ մշակվում է քաղաքի հարավային մասում, Չերքեզ ձորի չրջակայքում, սրտեղ առջ է և նպաստավոր այլ պայմաններ կան նրա աճման համար:

Մերկուրովների այգում թթենին մշակվել է 1900 թվականներից: Ներկա ծառերը տնկվել են 1920 թվից հետո: Այստեղ թթենին նորմալ աճ է տալիս, և լավ զարգացած պտուկ է ունենում: Նա ազատ կերպով կարող է մշակվել Ախուրյանի չրջանի ցրտի հողերում: Թթենին կարևոր է ինչպես շերտապաշտպան դարդացման, այնպես էլ դաշտապաշտպան անտառաշերտերի ստեղծման համար: Պարտեզներում հատ ու կենտ կա և լավ է աճում նաև սալիտակ թթենու այգեկործական ձևը (*Morus alba* L. v. *pendula*):

Թեղիներից շատ տարածված է *ulmus laevis* Pall. տեսակը, որը տարեկան 0,7—0,8 սմ աճ է տալիս: Թեղին խոնավասեր է: Օդի չորությունը զեպքում նրա տերևները ժամկետից շուտ են զեղնում: Մաղկում է մայիսի վերջերին: Համեմատաբար շատ է տարածված նաև *ulmus elliptica* C. Koch-ն, որը նույնպես լավ աճ ունի:

Ամբողջ քաղաքում աճում է երկու ծառ ցնդաձև թեղի (*ulmus densa* Litw), որից մեկը գտնվում է քաղաքային այգում, իսկ մյուսը մասնավոր տներից մեկում: Իրանը հատակավոր, փարթամ պտուկով, գեղեցիկ ծառեր են:

Թեղիները ցրտից չեն ֆրասվում և լավ են աճում անջրդի պայմաններում: Այդ պատճառով էլ նրանք Լենինականի և հարևան չրջանների համար չափազանց արժեքավոր են:

Կաղնու ծառերը հանդիպում են Լենինականի կայարանի այգում և անքատիլ գործարանի անտառաշերտում: Ամառային կաղնին (*Quercus robur* L. (= *Q. pedunculata* Ehrh.) մոտ 20 մետր բարձրությամբ ունեցող

ծառ է, առատ ծաղկում և պտղակալում է: Ձմեռային կաղնիները (*Q. Sessiliflora* Sm.) 9—10 մետր բարձրությամբ ծառեր են: Իսկ արևելյան կաղնու (*Quercus macranthera* F et, M.) 10—12 տարեկան ծառերը 5—6 մետր բարձրությամբ ունեն: Կայարանի աչգում աճում է նաև 2 ծառ՝ բրգաձև կաղնիներ (*Quercus robur* L. v. *pyramidalata*), որոնց բարձրությունը հասնում է 10 մետրի: Լավ ծաղկում և պտղակալում են Խնչպես Լենինականում, ալնպես և Երևանում՝ բրգաձև կաղնին քիչ է տարածված, սրպես պեկորատիվ և երկարակյաց ծառ՝ շատ կարևոր է:

Ամառային կաղնին տալի աճ ունի: Բացի պեկորատիվությամբ մեծ չափով պիտանի է դաշտապաշտպան անտառաշերտերի համար: Լենինականի տափաստանի պայմաններում այդ նպատակի համար, որպես երկարակյաց, նոգմադիմացկուն և չորադիմացկուն, անշնահոտակի է:

Արևելյան կաղնին մյուսների համեմատությամբ շատ պանդաղ է աճում, բայց շատ չորադիմացկուն է:

Խնչպես բարդին, ալնպես էլ կաղնին տափաստանի պարկային շինարարության և անտառաբուծության մեջ ամենալավ տեսակներից մեկն է:

Քաղաքային և կայարանի աչգիներում երկու տեսակ (*Tilia Cordata* Mill. և *Tilia caucasica* Rupr.) լսրենիներ են աճում: Առաջինը շատ խոնավասեր է՝ դա է պտտձառը, որ տմառը նրա տերևները հաճախ զեղչում են: Երկրորդը ջրի նկատմամբ նույնպես պահանջկոտ է, բայց բավարար ջրից զեպում լավ է աճում, առատ ծաղկում ու պտղակալում է: Լորենիները պեկորատիվ են, չնայած նրանց պանդաղ աճին, նրանք հիմնական մշակությամբ պետք է դառնան բնակավայրերի կոնսպարացման համար: Կլիմայական պայմանները շատ բարենպաստ են լսրենու աճման համար:

Փշափ (*Elaeagnus angustifolia* L.) բարձրությամբ 8—9 մետրից չի աճում: տարեկան աճը 60—65 սմ է: Հանդիպում է միայն կայարանի աչգում: Մաղկում է հունիսի վերջին, պտուղները հասունանում են հոկտեմբերին: Պիտանի է դաշտապաշտպան անտառաշերտերի համար:

Փղեղիչիան, (*Cledifschia Triacanthos* L.) փոքր հասակից երկար ժամանակ ենթարկվելով ցրտերի ազդեցության, ներկայումս Լենինականի պայմաններում ցրտակալուն է դարձել: Մաղկում և սերմակալում է: Աճում է կայարանի աչգում և տեքստիլ անտառաշերտում: Եւ 9—12 մետր բարձրությամբ ունի: Ամեն ցրտերից երիտասարդ ճյուղերը երբեմն ցրտահարվում են: Չնայած դրան, փղեղիչիան սկաղիայի նման պիտանի է դաշտապաշտպան անտառաշերտերի համար: Փղեղիչիան տաք վայրերի բույս է, այդ պատճառով շատերը կործում են, որ նա սեպտեմբերիկայի բարձր զոնայում չի աճի: Ապկայն, ինչպես տեսնում ենք, նա վարժվել է Լենինականի պայմաններին և սերմակալում է: Այդ սերմերից ստացված բույսերը հետագա դաստիարակման միջոցով, հնարավոր է բնագարծակել և մշակել ավելի ցուրտ շրջաններում:

Ջերմասեր բույսերից կայարանի աչգում աճում է նաև *Sophora Japonica* L.: Եւ 13 մետր բարձրությամբ, տարեկան 10—12 սմ աճ ունեցող ծառ է: Մաղկում, պտղակալում է, բայց չի հասունանում: ցրտահարվում է և մյուս ծառատեսակներից տարբերվում է իր չորադիմացկունությամբ: Ամենից լավ աճում է Երևանի չրջակայքում, հատկապես Հոկտեմբերյանում: Լավ պեկորատիվ ծառ է:

Մասնավոր տներից մեկում (118 փողոց, Գեղամազների այգի) աճում է 18 մետր բարձրությամբ հասնող *Sorbus aucuparia* L.-ի մի ծառ, որ լավ աճ ունի, ծաղկում ու պտղակալում է:

Բազալի այգիներում (5) խնչպես և տափաստանի կոլխուղներում աճում են՝ խնձորենու (*Malus domestica* Borkh.), սալորենու (*P. domestica* L.), կեռասենու (*Cerasus avium* (L.) Moench.) և այլ պտղատու ծառերի բազմաթիվ սորտեր, որոնք ամեն տարի առատ բերք են տալիս: Այգեղործ Խոբամջյանի բակում (Խուսմանյան 75) և Ղարաղուլա կայարանում աճում է մեկական ծիրանի ծառ (*Armeniaca vulgaris* Lam.): Դրանք ամեն տարի հասունացած պտուղներ են ունենում:

Այստեղ քիչ թվով աճում են նաև ընկուզենիներ (*Juglans regia* L.): Ձորի թաղի 12 փողոցի 49 տանը (Հարությունյանի այգի) 1902 թվից օղբնոցաղման է ենթարկվել ընկուզենու մի ծառ: Այժմ նա 10—12 մետր բարձրությամբ ունի և տարեկան տալիս է 9—10 սմ աճ: Փոքր հասակից նրա մատաղաշ ճյուղերը հաճախակի ջրտահարվել են: Այդ ծառը ուժեղ ջրտահարման է ենթարկվել՝ 1922, 1933, 1942, 1947 թվականներին, տուժել են նույնիսկ նրա հասակավոր ճյուղերը: Այժմ առատ պտղակալում է: Յուրաքանչյուր տարի 10—15 կգ ընկուզեղ է տալիս:

Նույն թաղի 21 փողոցի 77 տան (Միկոյանի այգի) 1909 թվից աճում է 7—8 մետր բարձրությամբ ունեցող ընկուզենու երկու ծառ: Առաջինի նման այս ծառերը նույնպես ջրտահարվել են: Առաջին անգամ պրտաղակալել են 1929 թվին: Այժմ առատ ծաղկում ու պտղակալում են: Տարեկան աճը՝ 0,6—0,7 սմ է:

Ընկուզենու ծառերի մեծք հանդիպել ենք նաև Արթիկի չրջանի Ղաղանչի և Փանիկ գյուղերում:

Հազանչյում (Ալեքսան Հարությունյանի այգի) աճում է երկու ծառ: Նրանք անկվել են 1902 թվից: Այժմ 16 մետր բարձրությամբ ունեն, ծաղկում են մայիսին, պտուղները հասունանում են հոկտեմբերին: Պաղակալել են 19—20 տարեկան հասակից: Տիրոջ պատմելով զյտնքի համար ընկուզենու սերմերը ստացվել են Կազգլանից: Ավելի ուշ, նույն գյուղի Իգիթյանի այգում 1922 թվին սերմերով ցանք է արվել, իսկ 1924 թվին անկվել են երեք տնկիներ, որոնք ստացված են Լոզել Աշտարակից: Տնկիները պաղակալել են 1930 թվին, իսկ սերմերից ստացված բույսերն ավելի ուշ:

Փանիկ գյուղի Էկեղեցու բակում 35—40 տարեկան, փարթավ պսակով երկու ընկուզենու ծառ կա, որոնք լավ պտղակալում են: Այստեղ աճում են նաև հինգ հատ երիտասարդ ծառեր:

Մեր նկարագրած բոլոր վայրերը, որտեղ աճում են ընկուզենիներ, քամիներից պաշտպանված են: Մեծ մասամբ ջրով և արևով են բնկուզենու զագաթնային ճյուղերը: Չնայած դրան, նշված ծառերից ստացվող պտուղները նույն տեղում ցանելով հնարավոր է ստանալ ակիմատիկացիայի ենթարկված ջրտակայուն ձևերը, որոնք ազատ կերպով կաճեն տափաստանի շատ բնակավայրերում:

Ախու շագանակը (*Aesculus hippocastanum* L.) մի ծառ է և աճում է 18—12 փողոցի Սանայանի այգում: Նա 25 մետր բարձրությամբ 19—20 սմ տրամագծով փարթիվ ծառ է: Տնկվել է 1897 թվին: Տարեկան աճը 8—10 սմ է: Ամեն տարի ծաղկում ու պտղակալում է:

Քաղաքային ալյուսի աճում են մեկական կատալպայի (*Catalpa bignonioides* Valt.) և Ալյանթի (*Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle.) ծառեր:

Կոտայկան տնկվել է 1929 թվին, ուժեղ ցրտահարվել է 1942 և 1948 թվականներին: Ներկայումս ծաղկում ու պտղակալում է, որովհետև պաշտպանված է ալյուս բարձրաբուն ծառերով: Աճը 7—8 սմ է:

Ալյանթը տնկվել է 1910 թվին, հաճախ ցրտահարվում է և խցճուղի տեսք ունի:

Շատ տարածված և լավ է աճում *Salix amygdalinae* Koch.: Խերկուրով ալյուսի աճում է մեկ ծառ *Salix oxica* Dode., որը չափ զերկուրով է և մեղրատու: Տնկված է 1901 թվին, աճը՝ 10 սմ: Հուլիսները այս տեսակը զգալիորեն էլ են ծառազարդարի համար:

Կեյթն (*Betula Pendula* Roth. (= *B. Verrucosa* Ehrh.) Լենինականում (առաջադիվ փողոցի վրա) աճում է 1928 թվին: Այժմ նա 4—5 մետր բարձրությամբ ունի, ծաղկում ու պտղակալում է: Տարեկան աճը 10—15 սմ է: 1948 թվի դարձանը պտուղները ուժեղ խուցկու հետևանքով ծառերի որոշ տեղերի վնասվել է, որովհետև նրանք խուցմանը լավ չեն դիմանում: Կեչու տեսակները Լենինականի պայմաններում լավ են աճում: Նրանք պիտանի են պարտիզայինարարության և անտառարուծության համար:

Քիբրից տեղական պայմաններին հարմարվել են հետևյալ տեսակները՝ *Coragana arborescens* Lam., *Ribes vulgare* Lam., *Rosa palanada*, *Ligustrum vulgare* L., *Sambucus nigra* L. (մեկ ծառ Խերկուրով ալյուսում) *Cornus mas* L., *Hippophae ramnoides* L., *Syringa vulgaris* L., *Artemisia procera* W., *tamarix Pallassii* Desv. և այլն: Նշված տեսակները պայծառ են կանաչադարձան և անտառների ստեղծման համար:

1. Լենինական քաղաքի ծառափայլի տեսակների ուսումնասիրության հիմնական պարզվում է, որ՝

ա) Լենինականում և նրա շրջակայքում 50-ից ավելի տեսակներ կան: Ամենից չափ տարածված են բարդենու, թխկենու, թեղու և կաղնու տեսակները, սպիտակ տկաջիան, հացենին, ուռենին, դեղին տկաջիան, մասրենին, կեչին, սրբենը, սրնդենին և այլն:

բ) Չափ ու կենտ հանդիպում են՝ բնկուղենին, ձիու շաղանակ, վարդազույն ակաղիա, յուրի, թխկենի, սափորա, արոսենի, կատալպա, դեղիչիա, կատկենի և այլն:

գ) Առատատեսակների մեծ մասն առատ ծաղկում, պտղակալում ու սերմ է տալիս: Նրանք լավ են աճում, նորմալ բարձրություն ունեն ինչպես թրենդ հայրենիքում: Իրենց աճով հետ չեն մնում Արարատյան դաշտում և վերջինիս շրջակայքում աճող տեսակներից:

դ) Այստեղ, սաքառեր բույսերը՝ բնկուղենին, դեղիչիան, սափորան, կատալպան և այլանիք ներկար ժամանակ ակլիմատիզացիայի ենթարկվելով առատ ծաղկում ու պտղակալում են:

ե) Ցափաստանում տեղական սոճին հուսալի տեսակ է: Դրա հետ միասին անհրաժեշտ է մշակել սուսական և Դրեմի սոճիներ, ինչպես և փորձարկել մի շարք այլ տեսակներ, որոնք չեն փորձարկված:

Արհեստական տնկարկներում սոճենու ոչնչացումը կանխելու համար պետք է նրան աղատել հորեան ծառերի ստվերից և հողը վարակել նրա աճին նպաստող սուսկերով—միկոսիցով:

Լենինականում ամենատարած տեղ տեսակներն են՝ մշտադալարենի-  
րից՝ *P. hamata*-ն, *T. occidentalis* L., իսկ սաղարթավորներից՝ բարդին,  
սպիտակ ակացիան, Բխկենին, հացենին և այլն:

2. Լենինականում և նրա շրջակայքում տեղ ծառախիփային տեսակ-  
ները, որոնք միայն ժամանակներից ժողովրդի կողմից ակլիմատիզացիայի  
են ենթարկվել, արժեքավոր են տափաստանի բնակավայրերի կանաչա-  
դարձման և դաշտադաշտային անտառաշերտերի իրենադրման համար:

#### ԿԵԾՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. М. В. Мизурин — Принципы и методы работы. Сочинения, том I Москва, 1948.
2. Х. П. Мириманян — Почвы Ленизнаканского плато, Памбакской долины и Лор-  
рийской степи Эривань, 1933.
3. Акад. А. А. Гроссгейм — Растительный покров Кавказа. Москва, 1948.
4. М. Рейнер и В. Нельсон-Джонс — Розы, микориза в питании деревьев. Москва,  
1949.
- Ս. Լ. Աղալյան — Լենինականի տարածարթի պայմաններում խնձորենին և ղեւնաժուրին  
տեղերու ժամկետները սահմանելու հարցի մասին Երևան 1942:

Ա. Օ. Մկրտչյան

### Древесные породы Ленинакана и его окрестностей и возможности их культуры в степи для закладки полезащитных полос и озеленения населенных мест

#### Р е з ю м е

Целью проведенного исследования было выяснить какие уже акклиматизированные древесно-кустарниковые породы имеются в естественно-исторических условиях Ленинакана и его окрестностей, и возможность их дальнейшей культуры в горно-степных условиях Ленинакана.

Обследованная территория характеризуется холодным и б. м. влажным климатом. Среднегодовая температура  $+6,8^{\circ}$ , а вегетационного периода  $+16^{\circ}$ .

Естественная лесная растительность занимает очень незначительное место.

Сравнительная непродолжительность вегетационного периода, низкие температуры, суровая и длительная зима, холодные и сильные ветры затрудняют рост и развитие древесно-кустарниковых растений, однако, не исключают возможность массового распространения ряда пород.

В населенных пунктах района (за исключением самого Ленинакана) древесные растения встречаются единично. Почти везде имеются 40—50-летние деревья ивы и тополя.

Возделывание плодовых деревьев началось только за последние годы.

Старые парки в Ленинакане закладывались после проведения железной дороги, когда из разных пунктов России были переселены и посажены саженцы некоторых пород. К таким породам относятся: ель (особенно ее серебристые формы), сосна и другие.

Значительная часть посадок произведена в 1926—30 гг., в 1938—40 гг. и особенно много за последние три-четыре года.

Нашими исследованиями в Ленинакане и его окрестностях обнаружено и описано более 50 древесно-кустарниковых пород. Большинство из них привезено из Северного Кавказа, почему и из наш взгляд надо объяснить их хорошую приживаемость, так как условия Северного Кавказа б. м. сходны с условиями Ленинакана.

Из вечнозеленых имеются: западная и восточная туя, кавказская сосна и обыкновенная ель. Наблюдения показали, что хвойные в Ленинакане развиваются достаточно хорошо и необходимо их посадки по возможности расширить, прибавляя к имеющемуся ассортименту и другие виды.

Из лиственных пород больше всего распространены виды тополя, клены, ильмы, дуба, а также ясени, белой акации, ивы, желтой акации, березы, бирючины, сирени и других.

Одинокими экземплярами встречаются: орех, конский каштан, розовая акация, шелковица, софора, рябина, катальпа, липа, бузина, гледичия и др.

Большинство имеющихся пород хорошо цветет, обильно плодоносит и, вообще, чувствует себя довольно нормально. По росту они отстают от тех же пород, растущих в Араратской равнине.

Такие теплолюбивые породы как: орех, гледичия, софора, катальпа, айлант, акклиматизировавшиеся в течение ряда лет, также нормально цветут и плодоносят.

Наблюдения показали, что на Ленинаканском плато, самыми быстрорастущими породами являются: из хвойных — туя и сосна; из лиственных — тополь, белая акация, клены, ясени и др.

Цветение здесь начинается на 15—20 дней позже чем в Араратской равнине, а листопад — на столько же раньше.

В результате проведенных работ мы приходим к заключению, что все древесно-кустарниковые породы, которые изродом уже акклиматизированы, вполне пригодны для озеленения населенных пунктов и для устройства полезащитных лесных полос в условиях Ленинаканского плато.